

תנ"ך

גרשון אינגבר

עם ישראל – בין ריבוי כמותי לריבוי איכותי

א. ברכות הריבוי כעפר הארץ וכוכבי השמים

לאחר שאברהם נפרד מלוט, הקב"ה מבטיחו (בראשית י"ג, טז) "ושמתי את זרעך כעפר הארץ, אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה". על פניו, עניינו של כתוב זה הינו ברכה לריבוי כמותי של עם ישראל כעפר הארץ. שהרי התורה לא משאירה מקום לפיקפוק בדבר משמעות הכתוב "ושמתי את זרעך כעפר הארץ", ובעזרת מילת הקישור "אשר" מבארת שהכוונה היא לריבוי כמותי. לאמר, כשם שאיש לא יוכל למנות את עפר הארץ, גם זרעך לא יוכל להימנות.

ברכה נוספת לריבוי ניתנת לאברהם בברית בין הבתרים (בראשית ט"ו, ה) "הבט נא השמימה וספור את הכוכבים אם תוכל לספור אותם, ויאמר לו כה יהיה זרעך". גם ברכה זו, בשל הפועל "ספר", עניינה ריבוי כמותי של עם ישראל גם כאן אין התורה מסתפקת בכתוב: "הבט נא השמימה (וראה את הכוכבים) - כה יהיה זרעך", אלא מבארת "כה יהיה זרעך" - כשם שאברהם אינו יכול לספור את הכוכבים, כך לא יהיה ניתן לספור את זרעו. הקושי העולה מהדברים, לשם מה הברכה הכפולה הזו, גם לריבוי כעפר הארץ, וגם לריבוי כוכבי השמים. די לכתוב את הריבוי הגדול מבין השניים, נניח של עפר הארץ, וברכה זו בודאי כוללת גם את הברכה לריבוי כוכבי השמים.

בצורה דומה, קשה גם הכתוב הבא. לאחר שעמד אברהם בנסיון העקידה, מבטיחו הקב"ה (בראשית כ"ב, יז) "כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים". ישנה כאן הבטחה כפולה לריבוי זרעו של אברהם, האחת - "ככוכבי השמים", והשנייה - "כחול אשר על שפת הים". וחוזרת השאלה על עצמה, הרי הריבוי של "כוכבי השמים" בודאי שונה מזה של "החול אשר על שפת הים", אז למה לכתוב שני מספרים שונים? שהכתוב ינקוט את המרובה יותר, נניח "כחול אשר על שפת הים", ודיו.

כבר הרגיש המלבי"ם בקושי זה, בברית בין הבתרים (בראשית ט"ו, ה) "כה יהיה זרעך. והנה מה שאמר לו כה יהיה זרעך, אי אפשר שאמר לו על הריבוי (הכמותי) לבד, שכבר אמר לו "ויהיה זרעך כעפר הארץ" שזה מספר יותר גדול

ממספר הכוכבים, ושם נאמר "אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה".

ועוד יש להבין, כבר בחרן הקב"ה מבטיחו (בראשית י"ב, א-ב): "ויאמר ה' אל אברהם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואעשך לגוי גדול, ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה". עפ"י רש"י (שם) יש בכתוב "ואעשך לגוי גדול" ברכה לאברהם שיצא ממנו עם מרובה אוכלוסין. ולהבטחה זו לא מצורפת כל המחשה, לא לכוכבי השמים ולא לעפר הארץ. מה משמעות הדברים, האם ישנו הבדל כמותי בין הברכות לריבוי כעפר הארץ או ככוכבי השמים ובין הברכה "ואעשך לגוי גדול"?

השאלות ראויות גם לברכות הבאות. כשאברהם מצטווה על המילה, הקב"ה מבטיחו (בראשית י"ז, ב): "ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך במאד מאד", ובהמשך (שם ו) "והפריתי אותך במאד מאד". ברכות אלה לריבוי עצום, אף הן באות ללא כל המחשה, למרות שהן באות לאחר שכבר קיימות הברכות לריבוי השמים וכעפר הארץ. מה משמעותן של הברכות מחוסרות ההמחשה?

ב. "המספר הערכי" של עם ישראל

1. להגדרת המושג "המספר הערכי"

כדי ליישב את הקשיים שפגשנו לעיל נפתח מושג חדש - "המספר הערכי" של עם ישראל. ונבאר מושג חדש זה, יש להבחין בין שני סוגי מספרים המאפיינים את עם ישראל. האחד, הינו תוצאה של מפקד האוכלוסין, שבו מונים את עם ישראל לגולגלותיו, ככתוב (במדבר א', ב) "שאו את ראש כל עדת בני ישראל.. לגלגלתם", וכן (שם, כ) "במספר שמות לגלגלתם". המספר המתקבל ממנין זה הינו סכום הפרטים המרכיבים את עם ישראל, כאשר ערכו של כל פרט הינו אחד, בלבד.

השני, הינו "המספר הערכי", המייצג את התוצאה שהתקבלה ממנין עם ישראל לאיכותו. לכל פרט מישראל ישנו "מספר ערכי" משלו המייצג את איכותו (מעין ציון כולל), ומנין של עם ישראל לאיכות מסכם את כל המספרים הערכיים של הפרטים. התוצאה מתקבלת הינה "המספר הערכי" של עם ישראל, זהו מספר המייצג את איכותו של העם. מספר זה הינו שונה ממספר הפרטים המרכיבים את העם. כאשר עם ישראל עושה רצונו של מקום - מספרו הערכי יהיה גבוה ממספר הפרטים המרכיבים אותו, וכאשר אין עם ישראל עושה רצונו של מקום - מספרו הערכי יהיה נמוך ממספר זה.

יתירה על כך, עבור מספר פרטים קבוע, מספרם הערכי יכול להשתנות בצורה

קבועה לאורך ציר הזמן כתלות באיכותם באותה נקודת זמן. ככל שאיכותם גדלה - כן גדל מספרם הערכי. וכן להיפך, ככל שאיכותם יורדת - כן הולך וקטן מספרם הערכי. בניגוד למנין הפרטים שיכול להתבצע ע"י בן אנוש, המנין לאיכות אינו ניתן לביצוע אלא ע"י הקב"ה היודע לשקול את איכותו של כל פרט, ולסכם את איכותם הכוללת של כל הפרטים.

2. להוכחת הטיעון

הרעיון בדבר "המספר הערכי" של הפרט הינו נפוץ במקורותינו לרוב, אם כי לא תחת הגדרה זו ממש. נביא מספר דוגמאות לכך, שלפרטים מישראל, בשל איכותם, היה "מספר ערכי" גבוה מהמספר שהיו יכולים לייצג במפקד האוכלוסין.

משה רבינו

משה רבינו היה שקול כנגד שבעים ואחד חברי הסנהדרין (סנהדרין טז, ע"ב):
"...ומשה במקום שבעים ואחד קאיי. רש"י: "ושקול משה כסנהדרי גדולה שבירושלים".

יאיר בן מנשה

יאיר בן מנשה היה שקול כנגד רוב הסנהדרין. (סנהדרין מד, ע"א) "ויכו מהם אנשי העני כשלושים וששה איש (יהושע ז', ה) - אמר ר' נחמיה, זה יאיר בן מנשה ששקול כנגד רובה של סנהדרין". (משום הכתוב "כשלושים וששה איש", ולא "שלושים וששה איש").

פנחס בן אלעזר הכהן

פנחס בן אלעזר הכהן היה שקול כנגד שנים עשר אלף מבניי (במדבר ל"א, ו):
"וישלח אותם משה אלף למטה לצבא, אותם ואת פנחס בן אלעזר הכהן. רש"י:
"אותם ואת פנחס. מגיד שכיכ פנחס שקול כנגד כולם". מבחינה איכותית, המספר הערכי של פנחס היה שנים עשר אלף. פירוש, תרומתו לנצחון במלחמה היה שקול כתרומתם של שנים עשר אלף, וכאילו נשלחו למלחמה סה"כ עשרים וארבעה אלף איש.

אנשי בית שמש

(סוטה לה, ע"ב): "ויך בעם שבעים איש, חמישים אלף איש" (שמואל א', יט)
ר' אבהו ור' אלעזר, חד אמר שבעים איש היו וכל אחד שקול כחמישים אלף. וחד אמר חמישים אלף היו וכל אחד ואחד שקול כשבעים סנהדרין".

אבישי בן צרויה

(ברכות סב, ע"ב): "ויאמר למלאך המשחית רב. אמר ליה הקב"ה למלאך, טול לי רב שבהם, שיש בו ליפרע מהם כמה חובות. באותה שעה מת אבישי בן צרויה ששקול כרובה של סנהדרין".

ריבוי כמותי של רשעים

להבדיל מאנשי האיכות הנ"ל, מספרם הערכי של רשעים נמוך ממספרם כפרטים. נביא לכך דוגמא ממסכת סנהדרין (כו, ע"א). הגמרא מספרת על שבנא שרצה להיכנע לפני סנחריב הצר על ירושלים. חזקיהו התנגד למהלך זה, אך חשש שמא דעתו של הקב"ה נוטה אחר דעתו של שבנא משום שעמד בראש קבוצת הרוב. בא נביא (ישעיהו ח', יב) והסיר חששו. "קשר רשעים הוא, וקשר רשעים אינו מן המניין", רש"י: "אל תחשוב בדעתך מזקיכו, שיכא מניינו של שבנא מנין ליחשב רוב". הרוב המספרי של שבנא על פני חזקיהו הינו רוב שנוצר ע"י קשר בין רשעים, ואין רוב כזה נחשב רוב.

3. ככוכבי השמים וכעפר הארץ - לאיכות

על-פי ההבנה שחידשנו שקיים "מספר ערכי" המשקף את איכותו של כל פרט מישראל, ושקיים "מספר ערכי" המשקף את איכותו הכוללת של העם, כסיכום האיכות של הפרטים, נוכל ליישב את הכתובים.

(בראשית י"ג, טז): "ושמתי את זרעך כעפר הארץ, אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ, גם זרעך יימנה". הברכה בכתוב זה הינה ברכה לריבוי איכותי של עם ישראל. עם ישראל יזכה לתכונות האיכותיות של עפר הארץ, וריבוי איכותי זה יהיה כה רב עד שלא יוכל להימנות כפי שעפר לא ניתן למנין ע"י בן אנוש. הפועל "ימנה", א"כ, אין כוונתו למנין כמותי של הפרטים כי אם למנין עם ישראל לאיכותו.

הסברנו זה בפסוק, לא זו בלבד שהוא מיישב את הקשיים שעסקנו בהם, אלא שהוא גם מוכרח מהסיבות הלוגיות הבאות:

- לא יתכן שכוונת הפסוק הינה למנין הכמותי של עם ישראל, שהרי עינינו הרואות שכל עם מסוגל למנות את אוכלוסייתו, ויהיה המרובה ביותר. אמנם לא ניתן למנות את עפר הארץ אבל את בני האדם ניתן למנות. ולכן אין זה מן הנמנע למנות גם את עם ישראל לפרטיו.

- ועוד, אם אכן כוונת הכתוב "ושמתי את זרעך כעפר הארץ" - לריבוי כמותי, הרי שכל המשך הפסוק "אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך יימנה" - יש בה אריכות דברים מיותרת, שהרי זה מובן מאליה שאם מספרו הכמותי של עם ישראל יהיה כעפר הארץ, לא יהיה איש שיוכל למנותו.
- ועוד, לא יתכן מעשית שמשמעות הכתוב הינה לריבוי כמותי כעפר הארץ,

שהרי גם אם כל יושבי תבל היו מכסים את כל השטח הפנוי בעולם - מספרם היה פחות מעפר הארץ, שהרי מתחתיו לכפות רגליו של כל אחד נמצא מספר עצום של גרגרי עפר. ובודאי שעם ישראל לבדו לא יוכל להיות מרובה כעפר הארץ.

ובצורה דומה יש לפרש את הכתוב (בראשית ט"ו, ה): "הבט נא השמימה וספור את הכוכבים אם תוכל לספור אותם. ויאמר לו כה יהיה זרעך". גם בכתוב זה מובטח אברהם לאיכות זרעו. עם ישראל יזכה לתכונות האיכותיות של כוכבי השמים, והריבוי האיכותי יהיה כה רב עד שלא יהיה ניתן לספירה, כפי שכוכבי השמים לא ניתנים לספירה. האיכויות של עם ישראל ככוכבי השמים וכעפר הארץ ניתנות לצרוף, לקבלת איכות משותפת העולה על כל אחת מהאיכויות בנפרד. ברכה לצירוף איכויות מופיעה בכתוב הבא (בראשית כ"ב, יז): "כי ברך אברך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים". עם ישראל יזכה לצירוף האיכויות כשל כוכבי השמים וכשל החול אשר על שפת הים. וכעין זה ה"בן איש חי" (פרשת וירא): "והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים... וזה הריבוי הוא באיכות שכל אחד יהיה שקול ונחשב כמאה או כאלף בני אדם או יותר".

4. למשמעות ברכת ריבוי ללא המחשה

אברהם התברך גם לריבוי עצום מבלי שצורפה לברכה המחשה כלשהיא, (בראשית י"ז, ב): "וארבה אותך במאד מאד", וכן, (בראשית י"ז, ו): "והפריתי אותך במאד מאד".

נראה, שברכות אלה באות להבטיח ריבוי כמותי בלבד, לעומת הברכות שצורפה אליהן המחשה שהינן ברכות לריבוי איכותי. הכתוב הוסיף המחשה לברכת הריבוי כאשר רצה לשלוח לנו מסר שכוונת הכתוב חורגת מפשט הכתוב המיועד לריבוי הטבעי בלבד.

לחידוק הטיעון, נביא את הדוגמא הבאה. יעקב מברך את בני יוסף (בראשית מ"ח, טז): "וידגו לרב בקרב הארץ". לברכת הריבוי מצורפת המחשה של ריבוי כדגים, לשם מה? עונה על כך רש"י: "וידגו. כדגים כללו שפריס ורצים ואין עין ברע שולטת בהם".

תוספת ההמחשה לדגים באה עבור היבט נוסף בברכה. לא רק ברכה לריבוי כמותי, אלא גם ברכה לאיכות - שלא ישלוט בהם עין הרע. וכן הרשייר הירש (בראשית ט"ו, ה): "כל מקום שאתה מוצא בתנ"ך המחשה סמלית בצד מלה מדוברת, כל מקום שהאות והחוויה והסמל מצטרפים למאמר אלוקי - ניתנת לאותו מאמר תפיסה עמוקה ומקיפה יותר".

סיוע נוסף לטיעונו, מהכתוב הבא. במידה ועם ישראל יקיים (ויקרא כ"ו, ג): "אם בחוקותי תלכו...", הוא מובטח לברכת הריבוי (שם, ט): "והפריתי אתכם והרביתי אתכם". ברכה זו מורכבת למעשה מצמד ברכות "והפריתי אתכם", "והרביתי אתכם", ודומה דמיון רב לברכות הריבוי ללא המחשה שהובטח להן אברהם ושהובאו לעיל.

מה ייעודן של צמד הברכות? "והפריתי אתכם" - זו ברכה לפריון, לריבוי הילודה. "והרביתי אתכם" - זוהי ברכה לביסוס הילודה וקיומה. ריבוי הילודה אין בה די לריבוי האוכלוסין מבלי שמצטרפים אליה תנאים מסייעים בשטחים השונים, של כלכלה, בריאות, ובטחון. תנאים נאותים אלה מהווים את בסיס הברכה "והרביתי אתכם". רק קיומן המלא של צמד הברכות מאפשר לעם מרובה אוכלוסין להמשיך ולהתפתח. וכעין זה הרמב"ן (שם): "והפריתי. שיעשו כולם פירות פרי הבטן, לא יהיה בהם עקר ועקרה. וחזר ואמר והרביתי אתכם שיעשו פירות רבים ולא ישכלו, וימלאו ימיהם, ולכך יהיו עם רב". וכעין זה "אור החיים" (שם): "והפריתי אתכם והרביתי אתכם... ואולי שיכוון ג"כ במאמר והרביתי אתכם על מפתח הפרנסה...".

5. השימוש ב"מספר הערכי" להבנת כתוב

(דברים א', י): "ה' אלוקיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרב". האמנם הגיע מספרם של עם ישראל למספרם של כוכבי השמים? כבר הקשה רש"י לאי התאמה מספרית זו: "והנכם היום ככוכבי השמים. וכי כוכבי השמים היו צלוחות היום, והלא לא היו אלא ששים רבוא". עפ"י דברינו, הקושי מיושב היטב, שכן הכתוב מדבר על מספרם הערכי של בניי. מספר הפרטים בעם ישראל היה אמנם ששים רבוא, נמוך ממספרם של כוכבי השמים, אבל מספרם הערכי היה רב יותר, ככוכבי השמים.

נראה שכן כוונת "אור החיים" (שם): "ופירוש אומרם ככוכבי השמים... שמנין הצדיקים יתייחס אליו הריבוי הגם שיהיו מועטים במספר". וכן כוונתו של ה"חתם סופר" ("יתורת משה", שם): "והנכם היום ככוכבי השמים לרב. יש לפרש על דרך שאמרו חז"ל שקול משה כנגד כל ישראל, וכן שאר צדיקים שקולים כנגד כמה אלפים מישראל ומי יודע ערכם, ובה נמשלו לכוכבים דאין נודע ערכם ומאיזה חומר הם, וזהו "והנכם היום ככוכבי השמים לרב", דשקול אחד כנגד הרבה מישראל, ולא נודע מהותם וריבויים כשם שלא נודע גודל ערך הכוכבים".

6. ביאור סוגיה במסכת יומא עפ"י "המספר הערכי"

(יומא כב, ע"ב): "די יונתן רמי כתיב (הושע ב', א) 'והיה מספר בני ישראל כחול הים' (משמע, יש מספר לבניי) וכתוב (שם) 'אשר לא ימד ולא יספר' (משמע, אין

מספר לבניי). לא קשיא, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום (אז אין מספר לבניי), כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום (אז יש מספר לבניי). והקשה החיד"א (תורת החיד"א, דברים א', י): "ויש לחקור, דאמרינן פרק שני דקדושין (מט, ע"ב) האומר לאשה התקדשי לי על מנת שאני צדיק גמור והוא רשע - מקודשת, שמא הרהר תשובה בלבו, אלמא בהרהור תשובה נעשה צדיק. ואם כן, אם ישראל לא היו עושים רצונו של מקום, וכמו רגע הרהרו תשובה בלבם ונעשו כולם צדיקים גמורים ועושים רצונו של מקום, איך כרגע אחד יתקיים אשר לא ימד ולא יספר? ומיישב "וניחא להו דכשאינם עושים רצונו של מקום כל אחד נחשב אחד פשוט, אך כשעושים רצונו של מקום כל אחד נחשב להרבה אנשים, כמו שאמרו גבי יאיר בן מנשה שהיה שקול כרובה של סנהדרין, ולפי חשיבותם קרי בהו לא ימד ולא יספר".

7. עיון בברכות הריבוי לישמעאל

- מלאך ה' להגר (בראשית ט"ז, י): "הרבה ארבה את זרעך", ללא כל המחשה.

- הקב"ה לאברהם (בראשית י"ז, כ): "הנה ברכתי אותך והפריתי אותך והרביתי אותך במאד מאד", ללא כל המחשה.

- מלאך ה' להגר (בראשית כ"א, יח): "כי לגוי גדול אשימנו" - ללא כל המחשה.

הברכות לריבוי שנתברך בהן ישמעאל בולטות בהבטחה לריבוי מופלג, בדומה לריבוי המופלג שהובטח לאבות. אך בניגוד להן, ההבטחות לישמעאל בולטות בהיעדר כל המחשה. עפ"י דברינו, משמע שישמעאל לא נתברך מעולם לריבוי איכותי. זהו חידוש מעניין, אך טבעי הוא שזה שזכה בהבטחה (בראשית ט"ז, יב): "והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו", לא יזכה שיתפתחו בו ובזרעו תכונות איכותיות.

8. ברכה לריבוי איכותי - למזון

(בראשית מ"א, מט): "ויצבר בר כחול הים הרבה מאד, עד כי חדל לספור כי אין מספר". אם בא הכתוב ללמדנו על צבירת תבואה בכמויות עצומות, היה מספיק שיכתוב "ויצבר בר הרבה מאד עד כי חדל לספור", והיה בכך הגדרה מדויקת ומלאה לצבירה העצומה. לשם מה באה ההמחשה "כחול הים"? עפ"י רש"י (שם, נה): "ותרעב כל ארץ מלרים. שטרקוזה תבואתם שאלרו, חוץ משל יוסף", אפשר להסביר שההמחשה באה להרחיב את ברכת הריבוי הכמותי גם לריבוי איכותי. התבואה שצבר יוסף השתמרה לאורך זמן בשעה שהתבואה שצברו המצרים הרקיבה.

וכן הבין "העמק דבר" (שם) שיש בכתוב "כחול היס" ביטוי לריבוי איכותי: "כחול היס. אי בא המקרא לצייר את הריבוי לבד, לא היה מקום להוסיף ולכתוב "הרבה מאד", שהרי אין לך מרובה יותר מחול היס. אלא זה ציור (המחשה) על הקיום (של התבואה). שאין דרך התבואה להשהות שבע שנים שלא יתקלקל ע"י שינוי האוירים, אבל יוסף נתחכם או שהיה בסיעתא דשמיא, שהיה חזק כחול היס שמתגבר על המים שבים, כך היתה התבואה מתגברת על ים האויר שלא ישטפם ויתקלקל".

ג. תכונות איכותיות של כוכבי השמים ועפר הארץ

הכוכבים מתאפיינים כפרטים. רחוקים זה מזה, נפרדים זה מזה, שונים זה מזה. כל כוכב עולם בפני עצמו, כל כוכב בעל זהות משל עצמו, כל כוכב נע במסלול משלו. (תהילים קמ"ז, ד): "מונה מספר לכוכבים לכולם שמות יקרא" - לכל כוכב שם משלו, ייחודיות משלו, תפקיד משלו. ערכו במילוי ייעודו כפרט, מילוי מלא ומדויק. לתפקוד הכוכבים כפרטים - השלכות כבדות משקל על קיומו של היקום כולו. רק תפקוד נכון מאפשר את קיומן של תופעות הטבע החיוניות לקיום החיים. (ברכות נח, ע"ב): "אלמלא חומה של "כסיל" לא נתקיים העולם מפני צינה של "כימה", ואלמלא צינה של "כימה" לא נתקיים עולם מפני חומה של "כסיל". המערכת המאוזנת של הכוכבים, כל כוכב במסלולו - מאפשרת חיים בעולם. סטיה ממסלול, או כניסה למסלול חברו - משבשת סדרי עולם. וכבר היו דברים מעולם, המבול - אסון הטבע הגדול ביותר שפקד את האנושות מעולם, התחולל בעקבות הסטתם ממסלול של שני כוכבים בלבד. (ברכות נט, ע"א): "בשעה שהקב"ה בקש להביא מבול לעולם, נטל שני כוכבים מ"כימה" והביא מבול לעולם. וכשבקש לסתמה, נטל שני כוכבים מ"עייש" וסתמה".

עפר הארץ, אף הוא ככוכבי השמים הינו בסיס לקיום החיים על פני כדור הארץ. עפר הארץ הוא המצמיח חיים ליושבי תבל. אך בשונה מהכוכבים, אין לפרטים המרכיבים את עפר הארץ זהות פרטית משלהם, לכולם זהות שוה. עפר הארץ מתאפיין בזהות הכללית שלו. ערכו - באחדותו. רק באחדותו מתאפשר לו למלא את ייעודו, להכיל את היסודות החיוניים לקיום תקין של החיים עלי אדמות. החול אשר על שפת היס, באחדותו מונע מגלי היס לשטוף את העולם. (תהלים ק"ד, ט): "גבול שמת בל יעברון, בל ישובון לכסות הארץ". מהו גבול זה? "כחול אשר סביב שפמו" (רש"י, שם).

הכוכבים, אי"כ מסמלים את הפרטים ואת הפרטיות, ואילו עפר הארץ מסמל את הכלל ואת האחדות. כשהושוו ישראל ע"י הכתובים לכוכבי השמים ולעפר

הארץ, הובטחו בכך לזכות בתכונות ובאיכויות של גופים אלה שמבלעדיהם אין חיים בעולם.

פרטיות וכלליות בו זמנית, הא כיצד? באיכויות של כוכבי השמים יזכו הפרטים, ובאיכויות של עפר הארץ יזכו ישראל ככלל. באיכויות אלה יזכה עם ישראל במידה וימלא את ייעודיו ברמת הפרט וברמת הכלל.

כוכבי השמים - לכל יהודי מסלול משלו ותפקיד משלו. כעפר הארץ - כל הפרטים חייבים להיות מאוחדים כדי לאפשר לכלל למלא את ייעודו. משילוב הייעודים מתקבל שכל יהודי הינו עולם בפני עצמו אך אינו עולם לעצמו. הפרט צריך לכלל, והכלל צריך לפרט. מחד, לכל יהודי פרטיות משלו, עצמיות משלו, יחודיות משלו, מאידך, חיי חייבים להיות משולבים בחיי הכלל. העם צריך להיות מאוחד למרות שהפרטים אינם אחידים. גם כשהם רחוקים זה מזה - הם קשורים. גם כשהם מבודדים - הם משתייכים, גם כשהם מפורזים - הם לא מנותקים. יהודי כדי להיות שלם, הוא צריך להיות חלק מהכלל.

כל סטיה של עם ישראל ממסלולו שהתווה לו עיי הבורא, כסטיה של הכוכבים ממסילותם וכסטיה של כדור הארץ מנתיבו. לולא עם ישראל בתורתו, אין קיום לכוכבים, אין קיום לכדור הארץ, ואין קיום ליקום. וכבר העידה הגמרא (שבת פח, ע"א): "יום הששי - ה"א יתירה למה לי, אמר ריש לקיש מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, ואמר להם אם ישראל מקבלים את התורה - אתם מתקיימין, ואם לאו - אני מחזיר אתכם לתהו ובהו". וכן (ירמיהו ל"ג, כה): "כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה - חקות שמים וארץ לא שמת".

וכעין זה ב"פירוש רבינו יהונתן" (לרבינו יהונתן אייבשיץ): (בראשית ט"ו, ה): "כה יהיה זרעך. כשם שכוכבים שומרים נתיבות... כן ראוי לבניי לילך בדרך הישר כפי חוק התורה, לא ישנו מהלכם חוץ להנהגה הישרה, אילו יחסר כוכב אחד היה העולם חסר ולא היה בשלימות, כי כל כוכב ממונה על דבר אחר, והם בכלל קיום העולם... וכן בישראל הם במנין וכל אחד צריך (נצרך) לקיום העולם, כל איש ואיש על משמרתו ועבודתו עבודת הקודש".

וכן המלבי"ם (בראשית ט"ו, ה): "....וא"כ הוסיף לו שזרעו יהיה כל אחד מהם עולם חשוב בפני עצמו, וייספר בפני עצמו, כמו שהי מונה מספר לכוכבים, שכל כוכב הוא עולם בפני עצמו, ואם יחסר כוכב אחד מן המציאות יהיה זה חסרון לכלל הבריאה. וכן כל אחד מישראל הוא עולם מלא בפני עצמו, ואם יחסר איש מהם הוא חסרון נוגע לשלמות העולם הכללי, וכל שכן לאושר העולם כולו".

וכעין זה "הכתב והקבלה" (לר' יעקב צבי מעקלנברג), (בראשית י"ג, טז): "למנות את עפר הארץ. כחשיבות עפר הארץ לתועלת העולם לענין חיים הגשמיים, ככה יהיה תועלת זרעך ליושבי תבל לענין חיים הרוחניים שבאמצעותם יכירו וידעו כל יושבי תבל את האלוקים האמיתיים".

וכן, "מקדש מרדכי" (לרב מרדכי אילן, אבי"ד ת"א), (בראשית י"ג, טז):
"ושמתי את זרעך כעפר הארץ." הדמיון לחול ועפר נראה כי הנה תפקיד החול
הוא לחסום בעד מי הים הגועשים והסוערים מלעבור את גבולם, וזה אחד
מפלאי הבריאה, "אשר שמתי חול גבול לים" (ירמיהו ה', כב) - כך זרע אברהם
יהוו את המחסום מפני הדרדרותם הרוחנית של אומות העולם, ועם ישראל יהיה
בבחינת אור לגוים להיטיב מעשיהם".

הכתוב, בהשוותו את עם ישראל לכוכבי השמים ולעפר הארץ, בא לשלול
תורות נפוצות בין הגוים. ישנם עמים בהם הפרט נמצא במרכז, והכלל מיועד
לשרת את הפרט. ישנם עמים בהם הכלל נמצא במרכז, ולפרט אין ערך משלו,
הפרט מיועד לשרת את הכלל. לא כן בעם ישראל. יש ערך ייחודי גם לפרט וגם
לכלל. הפרט והכלל נמצאים במרכז במידה שווה.

וכן הרשי"ר הירש (דברים א', י): "אולם נראה שיש עוד משמעות נוספת לכך
שהוא ממשיך כאן את המון העם לצבא השמים. בכך הוא בא לשלול את
התפיסה המוטעית כאילו העם בכללותו נתפס רק כהמון שאין לו מספר,
ובמסגרת ההמון אין כל חשיבות ליחיד. אלא, המוני העם דומים לכוכבי השמים,
אעפ"י שאין להם מספר יש משמעות עצמאית לכל יחיד. כל אחד הוא עולם בפני
עצמו, ויש לו ערך משלו, והוא נתון להשגחתו הפרטית של הקב"ה".

ד. יחסי גומלין בין איכות וכמות - בעם ישראל

1. בישראל - אין הכמות קובעת את עוצמתו הצבאית

בכל עם, הריבוי הכמותי הינו גורם משמעותי בקביעת עוצמתו ועצמאותו.
ככל שהריבוי שלו גדל, כך גדלים סיכוייו להגן על עצמו ולהבטיח את הישרדותו
כעם עצמאי. אלה הם חוקי הטבע. אין הדברים כן בעם ישראל. מצבו הבטחוני,
כושרו להרתיע את אויביו ולהגן על עצמו מפניהם, תלויים אך ורק בריבוי
האיכותי שלו, חוקי הטבע לא חלים עליו, הריבוי האיכותי משחרר את עם
ישראל מהתלות בריבוי הכמותי.

את החוק הזה כבר הבינו אומות העולם עוד בתחילת דרכו של עם ישראל.
אחרי הנצחונות של עם ישראל על סיחון מלך האמורי ועל עוג מלך הבשן, החלו
המואבים לחרוד לעתידים משום "שהיו רואים את ישראל נוצחין שלא כדרך
הארץ" (מדרש רבה, במדבר, בלק פ"כ, ד). וכן מעידים הכתובים, כאשר עושים
רצונו של מקום מתקיים "ורדפו מכם חמשה מאה, ומאה מכם רבה ירדפו"
(ויקרא כ"ו, ח). מספר הרודפים מבניי יהיה קטן לאין שיעור ממספר הנרדפים
של האויב, הצלחה זו נובעת לא בגלל כושרם הקרבי הגבוה של הישראלים או

כושרם הנחות של האויבים, כי אם בגלל שמספרם של הישראלים לאיכות גבוה יותר. וכאשר אין עושים רצונו של מקום מתקיים "איכה ירדוף אחד אלף ושניים ינסו רבבה" (דברים ל"ב, ל). גם במקרה זה, אין הצלחת האויב נובעת בגלל כושרו הקרבי העדיף, כי אם משום שמספרם של הישראלים לאיכות הינו ירוד ביותר. נמצינו למדים, בעם ישראל - אין הכמות קובעת את עוצמתו הצבאית, כאשר עושים רצונו של מקום - אין צורך בריבוי כמותי, וכאשר אין עושים רצונו של מקום - הריבוי הכמותי אינו עוזר.

עם ישראל במיעוט - מול אויביו

שינון נוסף להלכה שאין לחשוש מהריבוי הכמותי של האויב, ניתן לעם ישראל לפני כניסתו לארץ. (דברים ז', יז): "כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם - לא תירא מפניהם... לא תערוץ מפניהם, כי ה' אלוךך בקרבך". וכן מצינו בתקופות מאוחרות יותר, בתקופת השופטים (שופטים ז', ב-יב): "ויאמר ה' אל גדעון, רב העם אשר אתך מתתי את מדין בידם... בשלוש מאות האיש המלקקים אושיע אתכם ונתתי את מדין בידך, וכל העם ילכו איש למקומו... ומדין ועמלק וכל בני קדם נופלים בעמק כארבה לרוב".

העליונות האיכותית של השלוש מאות איש גברה על אויב בעל עליונות כמותית כשל ארבה לרוב. וכן נמצינו למדים ממלחמתו של יונתן בן שאול בפלישתים: "אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט" (שמואל א' י"ד, ו). וכן דברי הנביא זכריה: "זה דבר ה' אל זרובבל לאמר, לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח, אמר ה' צבאות" (זכריה ד', ו).

2. האם ריבוי כמותי משפיע על המצב הכלכלי?

יותר ויותר נשמע ומתבסס, הטיעון שעדיף לצמצם את התא המשפחתי מאשר להרחיבו. ככל שהוא קטן יותר, יכול הוא להעניק לצאצאיו תנאי התפתחות טובים יותר, בטחון חברתי וכלכלי מבוסס יותר. כל נפש שמתווספת לתא המשפחתי מקטינה את הסיכוי להעניק לבוגריה אמצעים בסיסיים נחוצים לצורך ההתמודדות היום יומית עם האתגרים הכלכליים שמציב בפניהם העידן המודרני. לשיטתם, הריבוי הטבעי מעודד נחשלות, ופוגע באיכותה של החברה המתפתחת. הנחת היסוד להצדקת טיעון זה מתבססת על כך שהמשאבים בידי החברה הינם מוגבלים, ככל שהם מתחלקים בין יותר צרכנים, כל אחד מהם זוכה להקצאה קטנה יותר. פתרון הבעיה - בצמצום הריבוי הטבעי. האם הריבוי הטבעי בישראל - מביא עמו קלקלה?

הכלכלה מתפתחת בקצב הריבוי הטבעי

(דברים ח', יז-יח): "ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. וזכרת את ה' אלוךך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". אכן, מי שסבור שהמשאבים

שבידו הם תוצאה ישירה של כישוריו, יכול לבוא לידי הטעות שהמשאבים שבידו מוגבלים, שכן גם כישוריו מוגבלים. ברם, הכתוב מעיד שהנחת היסוד הזו אינה נכונה. "וזכרת את ה' אלוקיך" - כי הוא המקציב לך את המשאבים, ולא דוקא עפ"י קריטריונים של כישורים אישיים.

כדאי לשים לב בכתוב הבא, להצמדה בין הברכה לריבוי הטבעי ובין הברכה לשפע כלכלי. (דברים ז', יב-טו): "והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה... ואהבך וברכך והרבך וברך את פרי בטנך ופרי אדמתך דגון ותירושך ויצהרך, והסיר ה' ממך כל חולי". כאשר עושים רצונו של מקום, הריבוי הטבעי הינו גורם של ברכה. אין בעקבותיו לא נטל ולא מצוקה. אדרבה, הריבוי הטבעי מביא לשפע ולשגשוג כלכלי כדי להדביק את צורכי האוכלוסיה ההולכת וגדלה.

ההצמדה בין הריבוי הטבעי ובין השפע הכלכלי חוזרת על עצמה גם בכתוב הבא, (ויקרא כ"ו, ג-י): "אם בחוקותי תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם... ופניתו אליכם, והפירתי אתכם והרביתי אתכם... ואכלתם ישן נושן וישן מפני חדש תוציא". לכלכלה בישראל חוקים משלה, שונים מהחוקים על פיהם מתנהלות ומתנהגות כלכלות העולם. שמירת חוקי התורה משחררת את עם ישראל מלהיות כפוף לחוקי כלכלה טבעיים. ריבוי הילודה לא יפגע בחוסנו הכלכלי ולא יפתח מוקדי מצוקה או פערים חברתיים. אדרבה, הוא יביא בעקבותיו הצלחה כלכלית כדי לתמוך בצרכי האוכלוסיה המתפתחת.

"אור החיים" כתב על היחס בין ריבוי האוכלוסיה ובין תנאי המחיה (ויקרא, שם): "והפירתי אתכם והרביתי אתכם... ואכלתם ישן נושן. והכוונה בזה, שהגם שיהיו מרובים כ"כ, ומדרכים הרגילים בנמצאים בעולם, כל המתרבה ימעט ערכו... נתכוין הכתוב בזה להגדלת הטובה, שהגם שיפרה וירבה אותם אעפ"כ תהיה להם הפלגת הטוב שיאכלו ישן...".

וכן כתב הרש"י הירש (ויקרא, שם): "בכל מקום שאוכלוסיה מתרבה, שם נשקפת הסכנה של השחתה וקלקול המוסר. סכנה זו לא תהא נשקפת לכם שהרי אתם תלכו בחוקותי, תלמדו ותעשו מצוותי. ערככם המוסרי לא ירד ע"י ריבוי האוכלוסיה אלא יעלה עם כל אדם נוסף, שהרי נוסף לכם בו בן ברית לה, וככל שתתרבו כן תקום בריתי אתכם. כשם שטהרתכם המוסרית לא תיפגע ע"י ריבוי האוכלוסיה, כן לא יתמעט על ידו עושר האדמה. ככל שיתרבה מספר האנשים, כן ירבה עוד פריון ארצכם. לא תוכלו לאכול את כל יבול ארצכם, ואכלתם ישן נושן... וכן פריון הארץ יתחרה עם ריבוי האוכלוסיה. נמצאת אומר, ככל שירבו האנשים כן תרבה הברכה הרוחנית המוסרית והחומרית".

ארץ ישראל - מקור לשפע בלתי מוגבל

(דברים ח', א-י): "כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות למען תחיון ורבותם וירשתם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם... כי ה' אלוקיך מביאך אל

ארץ טובה, ארץ נחלי מים... ארץ חטה ושעורה... לא תחסר כל בה... ואכלת ושבעת". הכתוב מבטיחנו שכאשר עושים רצונו של מקום, ארץ ישראל מסוגלת לספק את כל הצרכים הכלכליים של עם ישראל. ככל שתגדל אוכלוסייתה, כן תגדל תפוקתה, לא תהיה כל בעיה של מחסור.

3. גילוי ההנהגה האלוקית - בכלכלת הברואים

אספקת המן במדבר - עפ"י הריבוי הכמותי

(שמות ט"ז, טז-יח): "זה הדבר אשר צוה ה', לקטו ממנו איש לפי אכלו, עומר לגלגל מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו". ההנחיות היו מפורטות, יש ללקוט בהתאם למספר הנפשות, ובהתאם לצרכים של כל נפש. למעשה, היו שלקטו מעבר לדרוש, והיו שלקטו פחות. "וילקטו המרבה והממעיט, וימדו בעומר ולא העדיף המרבה, והממעיט לא החסיר, איש לפי אכלו לקטו". רש"י (יז) מתאר את הנס שארע: "המרבה והממעיט. יש שלקטו הרבה ויש שלקטו מעט, וכשצאו לביתם וימדו צעומר איש איש מה שלקטו ומלאו שהמרבה ללקוט לא העדיף על עומר לגולגולת אשר צאלו, והממעיט ללקוט לא מלא חסר מעומר לגולגולת, וזכו נס גדול שנעשה צו".

מטרת הנס הגדול הייתה ללמדנו פרק יסודי בניהול הבורא את כלכלת

ברואיו:

(א) הקב"ה הוא המספק את מזונותיהם של כל ברואיו, ודואג לכל מחסורם.
(ב) החלוקה מתבצעת עפ"י כמות הפרטים בתא המשפחתי. לפי צרכיו, ולא לפי כישוריו או תריצותו.

(ג) הליקוט העודף הינו זמני, עד שמגיעים לאוהל, שם מתברר שהעודף - התנדף.

הנהגה אלוקית זו אינה חד פעמית לדור המדבר כי אם לכל הדורות הבאים, ומעיד על כך הכתוב במפורש (שמות ט"ז, לב): "ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה', מלא העומר ממנו למשמרת לדורותיכם, למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר בהוציא אתכם מארץ מצרים". רש"י (שם) מביא את המכילתא: לדורותיכם - צימי ירמיהו, כשהיה ירמיהו מוכיח למה אין לחם מתעסקים בתורה. והם אומרים, נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה, מהיכן נתפרנס? הוליא להם לנצח המן, אמר להם... זה נתפרנסו אבותיכם. הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו".

רבינו בחיי (עה"ת, שם) מביא את המכילתא (שם, פרשה ד'): "אמר להם משה, אל תאמרו שמא יבא נחשון בן עמינדב וכל הגיבורים וילקטו הרבה ויבא עניי שב ישראל וילקוט קמעא, לכך נאמר איש לפי אכלו". נמצינו למדים, הלחם לפרנסתו של האדם אינו תלוי בכישוריו, לא בחריצותו, לא ביוזמתו, ולא בגבורתו. בסופו של דבר, גם אם לפרקי זמן קצרים זה לא נראה כך, כל אחד

מקבל את פרנסתו "לפי אכלו", לפי צרכיו.

וכן המלבי"ם (עה"ת, שם): "זה הדבר. רק יש בו צוויים ואזהרות ולמודים לדורות הבאים איך יתנהג האדם בבקשת הפרנסה והזמנתו: שלא ילקטו ממנו יותר מן הצורך לעשות ממנו אוצרות וסחורה, רק "לקטו איש לפי אכלו", וכן ילמדו דורות הבאים שאין ראוי לאדם לאסוף ולכנוס יותר מן הצורך, שזה ממעוט בטחוננו, וכ"ש המרבה בסחורה לאסוף עושר ונכסים, לא ישליטנו האלוקים לאכול ממנו".

וכן הרשי"ר הירש (עה"ת, שם) "למשמרת לדורותיכם". צווי זה בישר לדור המדבר כי נדודיהם במדבר יגיעו לקיצם ויביאום אל תנאים נורמליים של חיי פרנסה. אולם גם באותם התנאים הנורמליים ישמרו בליבם את לקח אכילת המן... לפיכך תונח צנצנת המן לפני העדות למשמרת, כלומר תישאר עם שני לוחות העדות, המעידים על התורה שניתנה להם מתנה מיד ה'. מי שנתן את התורה הוא הנותן את המחיה לחיי האדם למען יקיים בהם את התורה הזאת".

חלוקת הארץ - עפ"י ריבוי האוכלוסין

(במדבר כ"ו, נד): "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו, איש לפי פקודיו יתן נחלתו". רש"י (שם): "לרצ תרצה נחלתו. לשצט שכיח מרובה באוכלוסין נתנו חלק רצ". נמצינו למדים, גם חלוקת הארץ לא נעשתה לפי כישורי המתישבים, כגון הבנה בגידולים חקלאיים או כושר גופני לעבודת שדה, כי אם לפי מניינו של כל שבט.

וכן המלבי"ם (עה"ת, שם): "איש לפי פקודיו יתן נחלתו. ואנכי כבר בררתי... שהגורל היה מברר רק את המחוז באיזה מחוז יקח השבט... ואחר שידע תחום השבטים חלק יהושע וראשי אבות המטות לפי מספר הגלגלות, ונתנו באותו מחוז לשבט שהיו אנשיו מרובים חלק מרובה... ובוה נבין את דברי ה"ספרי": "לפי פקודיו. מלמד שלא נתחלקה ארץ ישראל אלא לכל שבט ושבט לפי מה שהוא" - ר"ל לפי ריבוי אנשיו".

ועל החלוקה הפנימית בכל שבט ושבט, אומר המלבי"ם (יהושע, י"ד): "...שנחלקה הארץ למנין גלגלותם כדכתיב לרב תרב, וכל איש ואיש נטל בשוה".

גם אם בשלב מסוים בחיי עם ישראל בארצו תופר החלוקה השיוונית של הנחלות היא תהיה זמנית בלבד. התורה לא תאפשר לבעלי יכולת לנצל את מצוקות הזולת כדי לזכות בנחלתו. בשנת היובל תחזורנה הקרקעות לרשות הבעלים המקוריים (ויקרא כ"ה, י): "יובל היא תהיה לכם, ושבתם איש אל אחוזתו".